АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ: АНАЛІЗ ОБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК

КРАВЧУК Мар'яна Юріївна - д.ю.н., професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету

ORCID: 0000-0001-9987-0484

УДК 343.3/.7

DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.2.75

У статті досліджено актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації зловживання владою або службовим становищем в умовах сучасних трансформацій правової системи. Особливу увагу приділено аналізу об'єктивних ознак складу правопорушення, зокрема характеру діяння, суспільно небезпечним наслідкам та причинно-наслідковому зв'язку. Розкрито складнощі правозастосування й відмежування від суміжних складів, а також окреслено потребу вдосконалення правових механізмів протидії з огляду на зростання корупційних загроз і специфіку функціонування публічної влади в умовах воєнного стану.

Ключові слова: кримінально-правова кваліфікація, кримінальне правопорушення, зловживання владою, службове становище, об'єктивні ознаки, актуальні проблеми, корупція, воєнний стан.

Постановка проблеми

У сучасних умовах трансформації правової системи України, зумовленої євроінтеграційними процесами, антикорупційними реформами та викликами воєнного стану, особливої актуальності набуває питання ефективної кримінально-правової протидії зловживанню владою або службовим становищем. Такі діяння становлять підвищену суспільну небезпеку, оскільки підривають авторитет публічної влади, порушують принцип верховенства права, негативно впливають на функціонування державних інституцій і створюють загрози реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Незважаючи на тривалу історію криміналізації зловживання владою або службовим становищем, сучасний стан правозастосування свідчить про наявність низки проблем, пов'язаних із правильною кримінально-правовою кваліфікацією таких діянь. Динамічні зміни антикорупційного законодавства, оновлення підходів до визначення складів кримінальних правопорушень, а також неоднозначність судової практики зумовлюють необхідність поглибленого аналізу елементів складу цього правопорушення, передусім його об'єктивних ознак.

Стан дослідження проблеми

Проблематика кримінально-правової протидії зловживанню владою або службовим становищем традиційно перебуває у центрі уваги вітчизняної правової науки. Значний внесок у дослідження загальнотеоретичних і прикладних аспектів кримінальної відповідальності за службові правопорушення зроблено у працях таких учених, як: Арсеньтьєв Д., Брайко Ю., Грицюк І., Дячкін О., Качан Т., Коржанський М., Слуцька Т., Сташис В., Тацій В., Яциніна М. та інших.

Метою цієї статті є комплексний аналіз об'єктивних ознак зловживання владою або службовим становищем, а також виявлення актуальних проблем їх кримінально-правової кваліфікації в умовах сучасних викликів та трансформацій правової системи України.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. І кожен, відповідно до ст. 68, зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Отже, діяння, що вчинюються всупереч Конституції і законам України, є порушенням їх приписів і мають тягнути юридичну відповідальність. Зловживання службовими особами своїм службовим становищем або вчинення ними дій, що виходять за межі їх повноважень, посягають на встановлений порядок функціонування цих службових осіб, а також на нормальне функціонування юридичних осіб, представниками яких вони є, їх авторитет. Вони можуть завдавати не тільки матеріальної, а й нематеріальної шкоди не тільки юридичним особам, а й посягати на права та законні інтереси інших осіб. Суспільна небезпечність зловживання службовими особами своїми повноваженнями та їх перевищення може бути надзвичайно високою, а тому встановлення різних видів юридичної відповідальності за такі діяння є обов'язковою умовою існування правового суспільства [1, с. 180].

У цьому контексті важливого значення набуває не лише саме встановлення юридичної відповідальності за такі діяння, а й забезпечення її належної реалізації через чітке й послідовне застосування кримінально-правових норм. Ефективність протидії зловживанню владою безпосередньо залежить від здатності правозастосовних органів правильно ідентифікувати відповідні правопорушення, враховуючи їх складність та багатогранність. Саме тому питання змісту та тлумачення ознак такого діяння, передусім його об'єктивних характеристик, набуває особливої актуальності в умовах сучасних правових трансформацій.

Варто зазначити, що цей процес вимагає ґрунтованих знань щодо сутності цього діяння [2, с. 226].

Отже, однією з об'єктивних ознак є об'єкт зловживання владою або службовим становищем. У правозастосовній практиці здебільшого, коли торкаються теми правопорушень, розкривається вплив об'єкта кримінального правопорушення на його безпосередню кваліфікацію. У підсумку формується питання про кваліфікацію дії або бездіяльності особи щодо норм права. Під час зіставлення певного діяння з нормою права традиційно кваліфікують таке діяння як правомірне або протиправне. Основною особливістю кваліфікації щодо об'єкта є те, що об'єкт недоступний для прямого сприйняття особі, яка здійснює процес кваліфікації. Цінність теоретичного поняття загального об'єкта кримінального правопорушення для кваліфікації кримінальних правопорушень визначається можливістю встановити, охороняється чи має охоронятися воно кримінальним законом, чи є це діяння кримінально протиправним посяганням. Надалі звернення до родового об'єкта обумовлено перш за все можливістю і необхідністю встановити відносини однорідної групи скоєного кримінально протиправного зазіхання [2, с. 226-227].

На думку М.-М. Яциніної, «з прив'язкою до конкретних статей КК України основним безпосереднім об'єктом злочину «Зловживання владою або службовим становищем» (ст. 364 КК України) є суспільні відносини щодо правильної діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх апарату, підприємств, установ, організацій державної форми власності» [3, с. 188].

У продовження дослідниця вважає, що «родовим об'єктом злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг є суспільні відносини щодо правильної діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх апарату, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, осіб, які надають публічні послуги. Основні безпосередні об'єкти злочинів, передбачених ст. 364, 364-1, 365-2 КК України, є подібними (спорідненими), оскільки стосуються правильної діяльності вищезазначених суб'єктів відносин, проте основні безпосередні об'єкти цих злочинів

відрізняються за сферою суспільних відносин» [3, с. 189].

Науковці, які розмежовували склади кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 191 КК України та 364 КК України, прийшли до висновку, що в злочині зловживання владою або службовим становищем – «об'єкт: суспільні відносини, що забезпечують належну діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних та комунальних підприємств, а також їх службових осіб, а додатковий безпосередній об'єкт – охоронювані законом права, свободи та інтереси юридичних осіб. Об'єктивна сторона включає в себе три обов'язкових елементи: (1) діяння, яке (а) може бути вчинене шляхом як дії, так і бездіяльності; (б) полягає у використанні особою влади чи своїх службових повноважень; (в) суперечить інтересам служби; (2) наслідки у вигляді істотної шкоди або тяжких наслідків; (3) причинний зв'язок між зазначеним діянням та його наслідками» [4].

Узагальнення наведених підходів дозволяє підкреслити, що об'єктивна сторона виступає одним із ключових елементів складу кримінального правопорушення, який забезпечує його юридичну визначеність та відмежування від суміжних складів. Її значення полягає не лише у фіксації зовнішніх проявів протиправної поведінки, а й у встановленні її соціально-правового змісту через сукупність обов'язкових ознак.

Арсентьєв Д. С. вважає, що «більшість важливих для кримінально-правової науки, зокрема в межах інституту покарання аспектів та підстав, які впливають на кваліфікацію суспільно небезпечного діяння є похідними від об'єктивної сторони кримінального правопорушення. Не дивлячись на те, що низка ознак останньої передбачені як факультативні (місце, час, обстановка, спосіб тощо), часто саме вони утворюють кваліфікаційні ознаки, які складають зміст того чи іншого кримінального правопорушення» [5, с. 317] .

Також учений зазначив, що «до об'єктивних ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України необхідно віднести: 1) діяння (дія або бездіяльність), котре полягає у порушенні своїх службових обов'язків всупереч інтересів служби на користь своїх інтересів або інтересів третіх осіб; 2) суспільно небезпечні наслідки (матеріального характеру), котрі в чинній нормі викладені законодавцем як істотна шкода (ч. 1 ст. 364 КК України) та тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 364 КК України); 3) причинно-наслідковий зв'язок між посяганням на службову сферу та суспільно небезпечними наслідками» [5, с. 321].

В юридичній літературі зазначено, що об'єктивна сторона зловживання владою або службовим становищем (ч. 1 ст. 364 КК) має три обов'язкові ознаки: діяння – використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, що полягає у певних діях або бездіяльності суб'єкта; наслідки, що виявляються у завданні істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб; причинний зв'язок між діянням і наслідками. Відсутність хоча б однієї із зазначених ознак свідчить про відсутність складу злочину, передбаченого ст. 364 КК [6].

Проводячи дослідження у даній галузі, професори Сташис В. В. та Тацій В. Я. дійшли висновку, що «об'єктивна сторона злочину – це зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину [7, с. 111].

Водночас у сучасній кримінально-правовій науці та правозастосовній практиці питання кваліфікації кримінальних правопорушень залишаються одними з найбільш складних і дискусійних.

Складність правозастосування у справах про зловживання владою або службовим становищем зумовлюється насамперед оціночним характером ключових ознак об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення. Така ситуація створює ризик суб'єктивізму при кваліфікації діянь та ускладнює забезпечення єдності правозастосовної практики. Крім того, встанов-

лення причинно-наслідкового зв'язку між діянням службової особи та настанням суспільно небезпечних наслідків нерідко супроводжується доказовими труднощами, особливо у випадках, коли наслідки мають опосередкований або комплексний характер.

Різноспрямованість судової практики у цій категорії справ також зумовлена неоднозначним підходом до розмежування зловживання владою або службовим становищем із суміжними складами кримінальних правопорушень. На практиці це проявляється у різних підходах до визначення доміную чого об'єкта посягання та характеру діяння: в одних випадках суди акцентують увагу на майнових наслідках, в інших – на порушенні нормальної діяльності органів публічної влади. Як наслідок, однакові за фактичними обставинами діяння можуть отримувати різну кримінально-правову оцінку, що негативно впливає на принцип правової визначеності та передбачуваності правозастосування.

Додатковим фактором, який ускладнює правозастосування, є специфіка функціонування публічної влади в умовах воєнного стану. Розширення дискреційних повноважень посадових осіб, необхідність оперативного прийняття управлінських рішень об'єктивно підвищують ризики зловживань. Водночас межа між правомірною управлінською ініціативою та протиправним використанням службового становища стає менш чіткою, що створює додаткові труднощі при оцінці дій службових осіб.

З огляду на зростання корупційних загроз, особливо в умовах перерозподілу ресурсів, пов'язаного з воєнним станом, постає об'єктивна потреба у вдосконаленні правових механізмів протидії таким правопорушенням. Насамперед йдеться про уточнення законодавчих формулювань об'єктивних ознак складу злочину, а також уніфікацію підходів до встановлення причинно-наслідкового зв'язку.

Крім того, ефективна протидія зловживанню владою потребує посилення інституційних гарантій доброчесності публічної служби, удосконалення механізмів внутрішнього контролю та аудиту, а також впровадження сучасних цифрових інструментів моніторингу управлінських рішень. У сукупності такі заходи сприятимуть підвищенню прозорості діяльності органів публічної влади, мінімізації корупційних ризиків та забезпеченню належного рівня кримінально-правової охорони відповідних суспільних відносин.

Висновки

Отже, зловживання владою або службовим становищем і надалі залишається складним і багатоаспектним явищем, що потребує підвищеної уваги як з боку законодавця, так і правозастосовної практики. Його суспільна небезпечність полягає не лише у заподіянні матеріальної чи нематеріальної шкоди, а й у підриві довіри до публічної влади та порушенні принципів верховенства права.

Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації зумовлені передусім труднощами у визначенні та тлумаченні об'єктивних ознак складу цього правопорушення, зокрема характеру діяння, змісту суспільно небезпечних наслідків і наявності причинно-наслідкового зв'язку. Нечіткість окремих законодавчих формулювань і різноспрямованість судової практики ускладнюють відмежування зловживання владою від суміжних правопорушень, що негативно позначається на єдності правозастосування.

Сучасні умови розвитку держави, включаючи антикорупційні реформи, цифровізацію публічного управління та зростання вимог до прозорості діяльності органів влади, формують нові виклики для кримінально-правової протидії таким діянням. Це зумовлює необхідність вдосконалення підходів до розуміння об'єктивних ознак складу правопорушення та забезпечення їх узгодженого застосування на практиці.

Подальший розвиток цієї сфери має бути спрямований на підвищення чіткості кримінально-правових норм, формування усталеної судової практики та забезпечення ефективного механізму притягнення до відповідальності службових осіб за зловживання владою або службовим становищем з урахуванням сучасних суспільно-правових реалій.

Література

1. Дячкін О. П. Зловживання службовими повноваженнями: суспільна небезпечність і кримінальна відповідальність. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 179-185.

2. Брайко Ю. В. Кримінально-правова характеристика об'єктивних ознак зловживання владою або службовим становищем. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 226-228.

3. Яциніна М. Об'єкт зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями за КК України. *Вісник Львівського університету*. 2015. Вип. 62. С. 184-191.

4. Розмежування складів злочину, передбачених ч. 2 ст. 191 та ст. 364 Кримінального кодексу. URL: https://lcf.ua/thought-leadership/white-collar-crime/rozmezhuvannya-skladiv-zlochinu-peredbachenih-ch-2-st-191-ta-st-364-kriminalnogo-kodeksu/.

5. Арсеньтьєв Д. С. Окремі ознаки об'єктивної сторони зловживання владою або службовим становищем. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 316-322.

6. Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України). URL: https://pidru4niki.com/88555/pravo/zlovzhivannya_vladoyu_sluzhbovim_stanovischem_ukrayini.

7. Сташис В. В., Тацій В. Я. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. Х.: Право, 2010. 456 с.

Kravchuk M.

CURRENT ISSUES IN THE CRIMINAL-LAW CLASSIFICATION OF ABUSE OF POWER OR OFFICIAL POSITION: AN ANALYSIS OF OBJECTIVE INDICATORS

This article examines current issues regarding the criminal law classification of abuse of power or official position in the context of contemporary transformations in the legal system. It is noted that it is not only the establishment of legal liability for such acts that is of paramount importance, but also ensuring its proper enforcement through the clear and consistent application of criminal law provisions. The effectiveness of combating abuse of power directly depends on the ability of law enforcement agencies to correctly identify the relevant offenses, given their complexity and multifaceted nature. Particular attention is paid to the analysis of the objective elements of the offense, specifically the nature of the act, socially dangerous consequences, and the causal link. It is noted that one of the objective elements is the object of the abuse of power or official position. The objective aspect is also one of the key elements of the elements of a criminal offense, ensuring its legal certainty and distinguishing it from related offenses. Its significance lies not only in identifying the external manifestations of unlawful conduct but also in establishing its socio-legal content through a set of mandatory elements. The article examines the complexities of law enforcement and highlights the need to improve legal mechanisms for combating corruption in light of growing corruption threats and the specific nature of public authority operations under martial law. Furthermore, it has been established that effective counteraction to abuse of power requires strengthening institutional guarantees of public service integrity, improving internal control and audit mechanisms, and implementing modern digital tools for monitoring administrative decisions. Taken together, these measures will contribute to increasing the transparency of public authorities' activities, minimizing corruption risks, and ensuring an adequate level of criminal law protection for relevant social relations.

Key words: *criminal classification, criminal offense, abuse of power, official position, objective characteristics, current issues, corruption, martial law.*